

Explaining the Role of Jafar Sharif-Emami's Government in the Revolutionary Situation

Behzad Ghasemi¹

**GANJINE-YE
ASNAD**
Historical Research &
Archival Studies Quarterly

Abstract

Purpose: The aim of this article is to explain the consequences of Jafar Sharif-Emami's government in Iran's "Revolutionary Situation."

Method and Research Design: The method of this article is descriptive-analytical, of a historical type, and is based on Charles Tilly's theory of the "Revolutionary Situation."

Findings and Conclusion: The findings show that the most important indicators of the suppression component included: September 8 (17 Shahrivar), the declaration of martial law, the massacre at the Grand Mosque of Kerman, the suppression of demonstrations on November 4 (13 Aban), and the suppression of students in the month of the Mehr of that year. The main Facilitating variables included: Reducing taxes, increasing salaries, the restoration of the calendar to the Solar Hijri calendar, dissolving the Rastakhiz party, the reinstatement of dismissed university professors, dismissing those individuals affiliated with the Baha'i sect, and publication Imam Khomeini's (RA) photo in the daily *Etelaat*. The factors involved in the policy of appeasement included: the celebration of Eid al-Fitr on Shahrivar 13, three-day strike by the press, dismissal and summoning of government officials, acceptance of resignation of high-ranking officials, and the expansion of speeches at mosques and pulpits. The conclusion drawn is that the use of violence through repression tools, the inefficacy of the government's new tactic of temporarily opening space and granting concessions, and the delay in political appeasement all contributed to the expansion of the revolutionary situation and accelerated the collapse.

Keywords: Sharif-Emami; Repression; Concessions; Policy of Coercion and Deception; September 8, 1978 (17 Shahrivar 1357); Revolutionary Situation.

Citation: Ghasemi, B. (2024). Explaining the Role of Jafar Sharif-Emami's Government in the Revolutionary Situation. *Ganjine-ye Asnad*, 34(3), 52-81 | doi: 10.30484/ganj.2024.3173

Research paper

1. Associate Professor of History,
Imam Hossein University, Tehran,
Iran.

Ghasemi.b@ihu.ac.ir

Copyright © 2024, NLAI (National Library & Archives of I. R. Iran). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Ganjine-Ye Asnad

«135»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier(DOI): 10.30484/ganj.2024.3173

Indexed by Google Scholar, Researchgate, ISC, SID & Iran Journal | <http://ganjineh.nlai.ir>

Vol: 34, No: 3, Autumn 2024 | pp: 52 -81 (30) | Received: 9, Mar. 2024 | Accepted: 24, Aug. 2024

Historical research

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشیمی

مقاله پژوهشی

تبیین نقش دولت جعفر شریف امامی در «وضعیت انقلابی»

بهزاد قاسمی^۱

چکیده

مقدمه: وضعیت انقلابی به شرایطی در جامعه گفته می‌شود که وضعیت سیاسی-اجتماعی نشان‌دهنده انقلابی قریب‌الوقوع است. در این شرایط حکومت در رفتار خود دچار پارادوکس و استاندارد دوگانه می‌شود. مقصود از استاندارد دوگانه این است که حاکمیت برای پاسخگویی به مطالبات انقلابیون، از تسهیل و مماشات استفاده می‌کند؛ ولی از طرف دیگر برای حفظ حکومت به سرکوب متوسل می‌شود.

هدف: تبیین تبعات دولت شریف امامی در «وضعیت انقلابی» ایران.

مسئله پژوهش: شناخت عوامل مؤثر بر شکل‌گیری وضعیت انقلابی و تأثیر آن در فروپاشی حکومت پهلوی.

پرسش پژوهش: چه عواملی سبب توسعه و تعمیق وضعیت انقلابی شد و زمینه‌های این وضعیت انقلابی چه بود؟
روش/رویکرد: توصیفی تحلیلی از نوع تاریخی است و براساس نظریه «وضعیت انقلابی» چارلز تیلی انجام شده است.

یافته‌ها: مهم‌ترین شاخص‌های مؤلفه سرکوب عبارت بود از: کشتار ۱۷ شهریور؛ اعلان حکومت نظامی؛ کشتار مسجد جامع کرمان؛ سرکوب تظاهرات ۱۳ آبان و سرکوب دانش‌آموزان در مهرماه همان سال.

مهم‌ترین متغیرهای تسهیل‌کننده هم عبارت بود از: کاهش مالیات؛ افزایش حقوق؛ بازگرداندن مبنای تقویم از شاهنشاهی به هجری شمسی؛ انحلال حزب رستاخیز؛ بازگرداندن استادان اخراجی دانشگاه؛ برکنار کردن منسوبان به فرقه بهائیت؛ چاپ عکس امام خمینی (ره) در روزنامه اطلاعات.

عوامل دخیل در مماشات هم عبارت بود از: برگزاری نماز عید فطر در ۱۳ شهریور؛ اعتصاب سه‌روزه مطبوعات؛ احضار و عزل مقامات دولتی؛ پذیرش استعفای مقامات عالی‌رتبه؛ توسعه سخنرانی مساجد و منابر.

نتیجه: به کارگیری خشونت با استفاده از ابزارهای سرکوب، و ناکارآمدی ترفند جدید حکومت در بازکردن مقطعی فضا و دادن امتیازات، و تأخیر در مماشات سیاسی، وضعیت انقلابی را توسعه داد و فروپاشی را شتاب بخشید.

واژه‌های کلیدی: شریف امامی؛ سرکوب؛ امتیازات؛ سیاست باج و نیرنگ؛ ۱۷ شهریور ۱۳۵۷؛ وضعیت انقلابی.

استناد: قاسمی، بهزاد. (۱۴۰۳). تبیین نقش دولت جعفر شریف امامی در «وضعیت انقلابی». گنجینه اسناد، ۳۴(۳)،

doi: ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۲۰۲۴.۳۱۷۳ | ۸۱-۵۲

۱. دانشیار تاریخ، دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام، تهران، ایران.
Ghasemi.b@ihu.ac.ir

گنجینه اسناد ۱۳۵

فصلنامه علمی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشکده اسناد

شاپا (چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا (الکترونیکی): ۲۵۳۸-۲۲۶۸

شناسانه برنمود رقمی (DOI): ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۲۰۲۴.۳۱۷۳

نمایه در Google Scholar, Researchgate, SID, ISC و ایران ژورنال | http://ganjineh.nlai.ir

سال ۳۴، دفتر ۳، پاییز ۱۴۰۳ | صص: ۸۱-۵۲ (۳۰)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۹ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۳

تحقیقات تاریخی

۱. مقدمه

ایجاد وضعیت انقلابی در روزهای پایانی رژیم پهلوی محصول گناکش بین رژیم پهلوی و نهضت خمینی (ره) بود. شکل‌گیری نهضت اسلامی به‌رهبری امام‌خمینی (ره) و پیروزی انقلاب اسلامی از یک‌سو، به‌علت ناکارآمدی ساختار نظام پهلوی و از سوی دیگر به‌علت ماهیت ارزشی-دینی، حضور رهبری الهی و بسیج مردمی روی داد. چرایی شکل‌گیری وضعیت انقلابی در واپسین روزهای پهلوی با تمرکز بر دوره نخست‌وزیری جعفر شریف‌امامی از موضوعات مهم است؛ بنابراین لزوم بازبینی تحولات دوره مزبور با ایده محوری وضعیت انقلابی، مبتنی بر اسناد و منابع دست‌اول به‌عنوان مسئله پژوهشی، بار دیگر تقویت شد و موضوع از جنبه جدیدی بررسی شد. مقاله حاضر در پی پاسخگویی به این پرسش است که با وجود تام‌الاختیار بودن جعفر شریف‌امامی در اداره کشور و تشکیل کابینه مستقل، چرا دولت او موفق نشد و چه عواملی سبب شکل‌گیری وضعیت انقلابی در ایران شد؟

۲. بیان مسئله

جعفر شریف‌امامی از ۵ شهریور تا ۱۴ آبان ۱۳۵۷ ش مسئول دولت آشتی ملی در حکومت محمدرضا شاه پهلوی بود (مارجا، به نقل از راعی، ۱۳۹۶، ص ۱۶). شریف‌امامی تحصیلات ابتدایی را در تهران و تحصیلات دانشگاهی را در رشته مهندسی برق در آلمان به پایان رساند و ابتدا در راه‌آهن دولتی به کار مشغول شد. مهم‌ترین فعالیت شریف‌امامی پیش از وزارت (وزیر راه در کابینه رزم‌آرا)، مسئولیت در اتحادیه سندیکای کارگری ایران بود (فردوست، ۱۳۷۰، ص ۴۲۴). او در کابینه زاهدی در سال ۱۳۳۳ ش مدیرعامل سازمان برنامه، و در کابینه اقبال سال ۱۳۳۶ ش وزیر صنایع بود. نخست‌وزیری شریف‌امامی در سال ۱۳۳۹ ش ناموفق بود و انتخاب مجدد او در شهریور ۱۳۵۷ ش نیز غیرمنطقی بود (طلوعی، ۱۳۷۱، ص ۵۵۶)، نایب‌التولیه بنیاد پهلوی، رئیس اتاق صنایع و معادن، رئیس هیئت‌مدیره بانک توسعه صنعتی، سناتور و رئیس مجلس سنا از سال ۱۳۴۲ ش به مدت ۱۵ سال (امینی، ۱۳۸۸، ص ۵۳۶) از سوابق شریف‌امامی است. جعفر شریف‌امامی، چهره شاخص لژ فراماسونری، از سوی مخالفان و به‌ویژه از سمت روحانیون به فساد متهم بود و از سمت سیاسیون به آقای پنج‌درصدی اشتها داشت (چون از شرکت‌های خارجی برای عقد قراردادهای دولتی ۵ درصد حق کمیسیون دریافت می‌کرد) (فرمانفرمایان، ۱۳۹۴، ص ۳۶۳؛ میلانی، ۱۳۹۲، ص ۳۸۸). به دلیل رزومه ناموفق و سوابق منفی شریف‌امامی، زمانی که شاه او را در شهریور ۱۳۵۷ به نخست‌وزیری انتخاب کرد، بین سیاسیون و

دربار اتفاق نظر وجود نداشت (مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۵ صص ۳۶-۸۹). شخصیت‌ها و محافل سیاسی نزدیک به شاه، شریف‌امامی را بهترین گزینه تلقی می‌کردند (ملایی توانی، ۱۳۷۷، ص ۳۳)؛ در نتیجه انتخاب شریف‌امامی دیدگاه‌های مختلف و متضادی را به همراه داشت. در اینجا هدف و مسئله مقاله، ریشه‌شناسی و تبیین علل انتخاب شریف‌امامی به ریاست دولت نیست؛ چون شاه نیز فهم درستی از انتخاب شریف‌امامی نداشت. انتخاب شریف‌امامی نتیجه‌ای در بقای حکومت پهلوی نداشت و فجایع زیادی به بار آورد که به ضرر مردم و کشتار آن‌ها انجامید. تصور شاه این بود که به دلیل جایگاه برجسته شریف‌امامی در لژ فراماسونری و در نتیجه مداخله انگلیسی‌ها در حکومت پهلوی تضعیف شاه متوقف خواهد شد. جعفر شریف‌امامی فراماسونری قدیمی و کارکشته بود که با بریتانیا ارتباط نزدیکی داشت و ریشه مذهبی (ازسوی پدر و مادر آخوندزاده بود) هم داشت و از شریعتمداری تقلید می‌کرد (یزدی، ۱۳۸۶، ص ۱۱۸). گفتنی است که «لژ اعظم ایران» را شریف‌امامی با محوریت فراماسونری تأسیس کرد؛ در واقع این لژ به دستور محمدرضا پهلوی و با ریاست شریف‌امامی ایجاد شد. مهم‌ترین تأثیر این لژ فراماسونری بر حاکمیت پهلوی، وابستگی کشور به دول غربی بود (مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۹، صص ۲۲۴-۲۸۰).

شاه انتظار داشت که با انتخاب شریف‌امامی بریتانیا از شاه حمایت کند. شاه فریب ریشه مذهبی و روابط نزدیک او با برخی از روحانیون را خورده بود و تصور می‌کرد که از طریق شریف‌امامی مخالفت روحانیون با حکومت کاهش می‌یابد و یا متوقف می‌شود (میلانی، ۱۳۹۲، صص ۳۸۱-۳۸۶). شاه از هیچ‌کدام از اهداف خود (تصورات خود) در انتخاب شریف‌امامی فهم درستی نداشت و آن‌گونه که تصور می‌کرد نشد.

سقوط دولت جمشید آموزگار (۴ شهریور ۱۳۵۷ ش) و شروع دولت جعفر شریف‌امامی (۵ شهریور ۱۳۵۷ ش)، با وضعیت انقلابی در ایران مصادف شد. در واقع، نقطه آغازین وضعیت انقلابی وقوع آتش‌سوزی در سینما رکس آبادان (۲۸ مرداد ۱۳۵۷ ش) و تظاهرات و راهپیمایی مردم بود. در وقوع آتش‌سوزی سینما رکس، شاه مخالفان را مقصر نامید و مخالفان شاه را (روزنامه خراسان، ۱۳۵۷، ش ۸۴۷۸، ص ۵؛ روزنامه آیندگان، ۱۳۵۷، ش ۳۲۰۰، ص ۱۷؛ روزنامه اطلاعات، ۲۵۳۷، ش ۱۵۶۹۱، صص ۳-۴). در هر صورت طی این حادثه صدها نفر زنده زنده سوختند و خشم مردم از آن حادثه سبب استعفا و کنارگذاشتن آموزگار شد. حکومت پهلوی با انتخاب شریف‌امامی در صدد بود به خواسته‌های مردم پاسخ دهد؛ ولی انتخاب شریف‌امامی در برانگیختن خشم مردم از شاه و حکومت نقش مهمی داشت. نارضایتی مردم از حاکمیت با روی کار آمدن شریف‌امامی، فروکش نکرد.

علاوه بر اینکه جعفر شریفامامی انتخاب شاه و همان حاکمیت بود، اقدامات متناقض و فریبکارانه او هم، به چرخه ناموفق ستیز و سازش با مردم تبدیل شده بود. عملکرد او، کشور را وارد وضعیت انقلابی جدیدی کرد و حاکمیت مقبولیت و مشروعیت نیم‌بند خود را نیز از دست داد. شاه برای اولین بار پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش، اختیارات وسیع و تقریباً کاملی برای تعیین سیاست‌های داخلی و خارجی به شریفامامی داد که بی‌سابقه بود (فردوست، ۱۳۷۰، ص ۵۸۲). شریفامامی بعد از پذیرفته شدن پیشنهادهایش از سوی شاه (آزادی کامل در انتخاب وزیران و کابینه)، در ۵ شهریور ۱۳۵۷ ش افراد خود را برای وزارت و تشکیل کابینه معرفی کرد. بیش از نصف وزیران برای اولین بار بود که به شاه معرفی می‌شدند (طلوعی، ۱۳۷۳، ص ۵۶۰). در نهایت پس از تأیید شاه، کابینه در ۱۹ شهریور به مجلس معرفی شد و در تاریخ ۲۵ شهریور، با اکثریت آراء (۱۷۷ رأی موافق از ۲۰۰ رأی) رأی اعتماد گرفت (بختیار، ۱۳۹۴، ص ۱۲۹). با این وصف، دولت شریفامامی، پس از مصدق اولین دولت در دوره پهلوی دوم بود که اختیارات تام از شاه گرفت.

۳. پیشینه تحقیق

براساس بررسی‌های انجام‌شده پژوهشی مستقل با محوریت عنوان مقاله حاضر انجام نشده است. تحقیق‌ها و پژوهش‌های مرتبط عبارت‌اند از: احمد لعبت‌فرد و طاهره ظفری (۱۳۹۷)، «بررسی پیامدهای واقعه هفده شهریور و تأثیر آن بر روند پیروزی انقلاب اسلامی». یافته‌های مقاله مذکور نشان می‌دهد که در ساختار سیاسی، اجتماعی، اقتصادی کشور در دوره پهلوی همواره مشکلاتی وجود داشته است؛ ولی حکومت در این برهه به تزلزل دچار شده بود. با تزلزل در جایگاه ارتش تظاهرات و اعتصابات توسعه یافت و قدرت رهبری امام خمینی در پیروزی انقلاب اسلامی موفق عمل کرد. نویسندگان مقاله مزبور بر این باورند که اگرچه دولت شریفامامی برنامه‌هایی به‌ظاهر آشتی‌جویانه داشت، ولی نتیجه مطلوبی برای حکومت به‌بار نیاورد و باعث تسریع در پیروزی انقلاب اسلامی شد (لعبت‌فرد و ظفری، ۱۳۹۷). هدف مقاله مذکور تحلیل واقعه ۱۷ شهریور و پیامدهای آن بوده است. مقاله دیگر مقاله محمد سمیعی (۱۳۹۷)، «تحلیل چشم‌انداز سیاسی و راهبرد دوگانه شاه در مواجهه با انقلاب اسلامی» است. نویسنده بر این باور است که فضای باز سیاسی در سال ۱۳۵۶ ش و پس از آن نتایجی دربر نداشت. واقعه ۱۷ شهریور در سال ۱۳۵۷ ش راهبردی دوگانه و متناقض را برای حکومت پهلوی به‌همراه داشت. نتایج مقاله نشان می‌دهد که اقدامات آشتی‌جویانه دولت شریفامامی از یک‌طرف و اقدامات خونینش از سوی دیگر دو نوع مواجهه متفاوت و متضاد بوده است. این مقاله در صدد تحلیل

تناقض بین گفتار و عمل دولت (راهبرد دوگانه دولت) بوده است (سمیعی، ۱۳۹۷). امتیاز مقاله سمیعی رجوع به شواهد و مستندات مربوط به دوره شریف امامی است. پایان نامه دانشجویی محمد کاظم زنگنه (۱۳۸۷)، با عنوان «نقش دولت شریف امامی در رویارویی با انقلاب اسلامی» در پژوهشکده امام خمینی (ره) انجام شده است. این پایان نامه به این نتیجه رسیده است که تشکیل دولت شریف امامی تحت لوای آشتی ملی و با هدف تسکین بخشی به جامعه ملتهب ایران و آشتی با ملت در ماه های اوج بحران - با وجود اعطای امتیازات بسیار به مخالفان با هدف آرام کردن آنان - به دلیل اوج گیری مبارزات مردم به رهبری امام خمینی (س) و همچنین شخصیت وابسته نخست وزیر به حاکمیت و تراکم قدرت در حوزه دولت و ناکارآمدی نخبگان سیاسی در مواجهه با بحران و تعارض در تصمیم گیری بین آنان در برخورد با رخداد های جدید و انجام اقدامات انفعالی و گاه خشن با مخالفان نتوانست بحران را مهار کند و سیاست های ناکارآمد این دولت به گسستگی مقاومت در بین کارگزاران رژیم شاه و همگرایی و اتحاد بین مخالفان منجر شد.

عنوان مقاله علی رضا علی صوفی، علی رضا ملایی توانی و میثم غلام پور (۱۳۹۱)، «علت شناسی اعتصابات مطبوعات در دوره شریف امامی (مهر ۱۳۵۷) و جایگاه آن در روند شکل گیری انقلاب اسلامی» است. در این مقاله نویسندگان در صدد طرح و تبیین این موضوع هستند که حضور نظامیان در تحریریه نشریات و مطبوعات علت اعتصابات نبوده، بلکه فقط جرقه شکل گیری اعتصاب بوده است و با آنکه دولت شریف امامی مدعی آزادی مطبوعات بود و برای درخواست های آنها و آزادی مطبوعات ضمانت هایی هم داد، ولی این اقدامات نتیجه بخش نبود (علی صوفی و دیگران، ۱۳۹۱). هدف اصلی این مقاله بیان این نکته است که اعتصاب مطبوعات علت اصلی انقلاب نبود و اعتصاب به مطبوعات محدود نشد؛ بلکه جنبه فراگیر داشت. از منظر مقاله مزبور، اعتصاب مطبوعات سبب سرعت جنبش و گرایش جامعه به حرکت انقلابی شد.

نام مقاله یحیی نوری (۱۳۷۸)، «علل و انگیزه قیام ۱۷ شهریور» است. نگارنده مقاله در صدد بیان علل و انگیزه قیام ۱۷ شهریور مبتنی بر ارزش های دینی و مطابق با مکتب سیدالشهداء است و خط مشی قیام را به مثابه قیام امام حسین قرار داده و اهداف اصلی و انگیزه آن را آزادی خواهی، استقلال طلبی و پیروی از مکتب سیدالشهداء دانسته است. نویسنده مقاله بیشتر به بیان خاطرات و تجربیات خود از واقعه ۱۷ شهریور پرداخته است. آن واقعه را خشونت بار نامیده است و بر این باور است که رژیم پس از ۱۷ شهریور به مرگ زودرس دچار شد و ۱۷ شهریور سبب شد تا شاه از کشور اخراج و از سلطنت خلع شود؛ یعنی تأثیر زیاد واقعه ۱۷ شهریور در فروپاشی دودمان پهلوی را تأیید کرده است که از این منظر با یافته های مقاله حاضر هم سویی دارد.

عنوان مقاله علی رضا ملایی توانی (۱۳۷۷)، «بررسی تحلیلی رویداد ۱۷ شهریور ۱۳۵۷» است. دکتر ملایی، ایده جدیدی درباره پیروزی انقلابیون ارائه کرده است و آن نقش و تأثیر ماه رمضان بر شتاب و توسعه انقلاب اسلامی است. دکتر ملایی بر این باور است که درباره نقش محرّم و پویایی تشیع (تفکر شیعی) در تحرک نهضت و حرکت اسلامی مطالعه و پژوهش های زیادی انجام شده؛ ولی به نقش بی بدیل ماه رمضان توجه نشده است. در این مقاله رویداد ۱۷ شهریور به عنوان نتیجه ماه رمضان قلمداد شده است و به نقش رمضان در توسعه و به تعبیری توفیق انقلاب اسلامی اشاره شده است.

با این اوصاف، پژوهشی مستقل و با جنبه متمایز درباره نقش دولت جعفر شریف امامی در وضعیت انقلابی وجود ندارد.

۴. چارچوب مفهومی (وضعیت انقلابی)

در مقاله حاضر از مفهوم و رویکرد نظری «وضعیت انقلابی» برای تحلیل مقاله استفاده شد. با طرح رویکرد نظری مذکور، هدف مقاله، تحلیل انقلاب و نتایج آن نیست؛ بلکه هدف مقاله تبیین اقدامات و رفتار دولت جعفر شریف امامی در چارچوب نظریه «وضعیت انقلابی» است. در وضعیت انقلابی، مباحث پیش از وقوع انقلاب بررسی شده است. تیلی انقلاب را جایگزینی خشونت آمیز هیئت حاکمه جدید بر حکومت پیشین می داند. انقلاب از نظر او تفویض قدرت با قوه قهریه و اجبار آمیز است. در واقع تیلی انقلاب را در خشونت جمعی دانسته است (تیلی، ۱۳۸۳، صص ۲۶-۳۵). تیلی برای مطالعه انقلاب ها یا وضعیت های بحرانی، جامعه را ذیل «الگوی سیاسی» و «مدل بسیج سیاسی» دسته بندی کرده است. در الگوی سیاسی، جمعیت، حکومت، جامعه مدعیان قدرت، و ائتلاف ها، از عناصر اصلی شکل دهنده الگوی سیاسی هستند. در مدل بسیج که به صورت مستقل ارائه شده است، تیلی عناصر اصلی مدل بسیج را در منافع (دستاوردها)، سازمان (استحکام و انسجام میان گروه ها)، کنش جمعی (درصد دستیابی به هویت و هدف مشترک) و فرصت می داند (تیلی، ۱۳۸۵، صص ۶۱-۸۹؛ تیلی، ۱۹۷۸، صص ۴۹-۵۴). در نظریه تیلی علل نزدیک و قریب الوقوع انقلاب، «وضعیت انقلابی» نام گرفته است. او بین وضعیت انقلابی و خود انقلاب (نتیجه و پیامد وضعیت انقلابی) تفاوت قائل است. تیلی در وضعیت انقلابی در صدد است تا عوامل مؤثر بر شکل گیری وضعیت انقلابی را برجسته کند. از نظر تیلی حاکمیت چند گانه (استاندارد دو گانه) علت شکل گیری و تعمیق وضعیت انقلابی است (تیلی، ۱۳۸۵، ص ۲۸۷؛ تیلی، ۱۹۷۸، ص ۱۹۵). در مقاله حاضر به تمرکز بر مفهوم نظری «وضعیت انقلابی» توجه شده است و از سایر ابعاد نظریه تیلی، یعنی از الگوی سیاسی و مدل بسیج استفاده نشده است.

1. Tilly

مقاله حاضر درصدد تبیین نتایج انقلاب نیست و هدفش این است که تنها با بهره‌گیری از نظریه وضعیت انقلابی، نقش دولت شریف‌امامی در شکل‌گیری وضعیت انقلابی و عوامل مؤثر در فروپاشی دودمان پهلوی را تبیین کند؛ جنبه نوآوری مقاله نیز در این موضوع قرار دارد. مفهوم نظریه تیلی در وضعیت انقلابی دارای سه مؤلفه اساسی (سرکوب، تسهیل، تساهل) است. از نظر چارلز تیلی وضعیت انقلابی سبب سرعت‌بخشی به انقلاب و قدرت‌گیری انقلابیون و مخالفان حکومت می‌شود. در مقابل آن، دولت در سرکوب توفیق ندارد و کاربرد زور و خشونت به نتیجه نمی‌رسد (تیلی، ۱۳۸۳، ص ۳۶). در رویکرد نظری تیلی وضعیت انقلابی زمانی در جامعه شکل می‌گیرد که حکومت در اجرای برنامه‌های خود و برخورد با مخالفان و مردم رفتاری متناقض داشته باشد و از متغیرهای مختلفی استفاده کند. در کتاب *از بسیج تا انقلاب تیلی* سه رفتار «سرکوب، تسهیل، و تساهل» بیان شده‌است. در مقاله حاضر چارچوب مفهومی «وضعیت انقلابی» تیلی به‌عنوان رویکرد نظری پژوهش انتخاب شده‌است. رویکرد مزبور شامل سه مؤلفه اصلی است: اول: سرکوب و خشونت که تیلی در وضعیت انقلابی دامنه و گستره سرکوب را وسیع و شامل: خشونت، کشتار، تیراندازی، توقیف، بازداشت، بازخواست و مؤاخذه اعتصاب‌کنندگان، ممنوع اعلام‌کردن اجتماعات و هرگونه فعالیت غیرقانونی شمرده‌است (تیلی، ۱۳۸۵، صص ۱۴۱-۱۵۲). وضعیت پلیسی و امنیتی، خشونت، خونریزی، دستگیری، تبعید، ایجاد محدودیت و حصر از شاخص‌های اصلی مؤلفه سرکوب هستند. مؤلفه دوم، تسهیل است. این مؤلفه نقطه مقابل سرکوب قرار دارد. دولت یا رأس حاکمیت، به اقدام و رفتار گروه‌ها جنبه قانونی می‌دهد یا هزینه‌های آن را کاهش می‌دهد. دولت با اقداماتش نوعی تسهیل را برای مخالفان فراهم می‌کند. این تسهیل‌گری می‌تواند در زمینه تربیت، آموزش، و تبلیغ نیز باشد. مخالفت نکردن با اجتماع، اعتصاب و ارتباط‌گیری و کسب اطلاع از وضعیت و اقداماتی از این دست، در مجموع سبب تسهیل‌گری در هزینه‌های (مادی، معنوی و جانی) انقلابیون می‌شود و جنبش انقلابی با موقعیت مناسبی فعالیت می‌کند (تیلی، ۱۳۸۵، ص ۱۶). دادن امتیازات مادی و رفاهی (مسکن، افزایش حقوق، کاهش مالیات) در ذیل این مؤلفه قرار دارد. مؤلفه سوم، تساهل است. تساهل در رویکرد تیلی وضعیت بین سرکوب و تسهیل است. منظور از تساهل سخت‌گیری نکردن برای برخی اقدامات معترضان است. برای نمونه دانشگاه، نهاد امنیتی و پلیس حاضر نشدن دانشجویان اعتراضی و اعتصاب‌کننده در کلاس‌های درس را نادیده می‌گیرند و برخی مواقع بازداشت انجام نمی‌شود. در تساهل، اعتصاب کارگران، کارمندان، اعتصاب مطبوعات با سخت‌گیری مواجه نیست و سبب اخراج (تیلی، ۱۳۸۵، صص ۱۶-۲۴) و کسر حقوق نمی‌شود. هدف

از انتخاب نظریه وضعیت انقلابی تیلی در این مقاله به مثابه رویکردی پژوهشی است که دولت شریف امامی و تحولات دوره مزبور، در سه مؤلفه مورد اشاره، تبیین خواهد شد. در نوشتار حاضر، گزاره‌های مهم در سه رویکرد مفهومی (سرکوب و خشونت، تسهیل و امتیازات، مماشات سیاسی) دسته‌بندی شده است. در این مقاله ابتدا براساس مستندات تاریخی توصیفی تحلیلی انجام می‌شود و سپس یافته‌های آن ارائه و تبیین می‌شود.

۵. تبیین رفتار دولت در قالب سرکوب (خشونت و کشتار) و وضعیت انقلابی

پس از گذشت ۱۲ روز از دولت شریف امامی، سرکوب ۱۷ شهریور در میدان شهدا (ژاله سابق) توسط دولت آشتی ملی اتفاق افتاد. روز ۱۷ شهریور به جمعه سیاه و جمعه خونین نیز معروف شده است. اعلام رویکرد سازش از سوی دولت (نام گذاری دولت آشتی ملی) از یک طرف و کشتار و سرکوب مردم در میدان ژاله از سوی دیگر نشانه تناقض در اندیشه و عمل دولت بود. اعلام آشتی ملی و واقعه سرکوب در میدان ژاله نشانه استفاده شریف امامی از استاندارد دوگانه و متناقض بود. مردم پس از تسامح نسبی دولت در برگزاری نماز عید فطر برای راهپیمایی بزرگتری آماده شدند. تجمع برای ۱۷ شهریور یک روز زودتر آغاز شد و مردم مرتب برای اجتماع و گردهمایی برای روز جمعه در میدان ژاله اعلام آمادگی می‌کردند. از روزهای قبل یعنی از ۱۵ و ۱۶ شهریور فریاد «صبح در میدان ژاله» از نغمه‌های مردم بود (فردوست، ۱۳۷۰، ص ۵۸۱). اعلام آشتی ملی از سوی دولت و تجربه تظاهرات بدون خشونت پس از عید فطر، مردم را برای تظاهرات با جمعیت بیشتر و میلیونی آماده کرد. در راهپیمایی روز عید فطر دولت از زور و قوای نظامی استفاده نکرد؛ ولی در روز جمعه ۱۷ شهریور صبح زود (ساعت ۶) نیروهای نظامی در میدان ژاله حاضر شدند (سولیوان، ۱۳۷۵، ص ۱۱۳). با حضور جمعیت میلیونی در میدان ژاله، علاوه بر تهران در بسیاری از شهرهای بزرگ (تبریز، کرج، قم، مشهد، اصفهان، شیراز، آبادان) حکومت نظامی اعلام شد. در ۱۷ شهریور شاه در صدد بود با قاطعیت عمل کند و بر اوضاع مسلط شود (انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک، ج ۱۱، ۱۳۸۱، ص ۴۴؛ مراسم، ۱۳۷۸، ص ۲۲۸؛ مراسم، ۱۳۸۵، ص ۹۶). درباره شمار کشته شدگان آمار دقیقی اعلام نشده است. در برخی منابع حداکثر چهار هزار نفر و حداقل ۲۰۵ نفر اعلام شده (پرهام، ۱۳۶۰، ص ۴۴) که باید بررسی شوند. ۱۷ شهریور و کشتار دسته جمعی آن - فارغ از شمار کشته شدگان - تأثیر مهمی در حکومت پهلوی و بقای آن گذاشت. پس از این واقعه (جمعه خونین)، در فاصله بین شاه و مردم خون‌های زیادی (خون‌های ریخته شده توسط حکومت) قرار داشت؛ در نتیجه شکاف بین حکومت و مردم زیاد شد و انقلاب سرعت بیشتری گرفت و وضعیت

انقلابی حاکم در دولت عمیق‌تر شد و آشتی ملی بی‌معنا شد. پس از ۱۷ شهریور برخی از جسدها پیدا نشد و برخی دیگر را هم مردم از وسط میدان ژاله جمع کردند (ثابتی، ۱۳۹۰، ص ۴۵۱؛ صورت مذاکرات شورای امنیت ملی، ۱۳۵۷، ص ۳). سرکوب توسط رژیم در دوره شریف‌امامی، تصمیم قاطع امام‌خمینی (ره) را به‌همراه داشت: «ای کاش خمینی در میان شما بود و در کنار شما و در جبهه دفاع برای خدای تعالی کشته می‌شد» (روزنامه کیهان، ۱۳۵۷، ش ۱۳۲۳۹، ص ۱۲: امام‌خمینی، اعلامیه ۱۸ شهریور ۱۳۵۷). امام‌خمینی (ره) یک روز پس از ۱۷ شهریور در اعلامیه‌ای در نجف خطاب به ملت شاه را دستوردهنده اعلان حکومت‌نظامی و مسئول مستقیم کشتار مردم دانست و به ارتشیان هشدار داد تا در کنار ملت قرار گیرند؛ او نخست‌وزیری شریف‌امامی را نیرنگ شیطانی شاه خواند. پس از سرکوب روز جمعه، مردم دیگر خواستار اجرای قوانین اسلامی یا اجرای قانون اساسی نبودند؛ پس از ۱۷ شهریور دیگر مردم به‌دنبال آزادی سیاسی، مشارکت سیاسی و اصلاحات، تسهیلات و گرفتن امتیاز از دولت نبودند؛ مردم حالا دیگر به‌دنبال برکناری شاه از حکومت بودند (روزنامه اطلاعات، ۲۵۳۷، ش ۱۵۶۹۱، ص ۴؛ خبرگزاری آلمان، ۸ سپتامبر ۱۹۷۸). این علائم نشانه وضعیت انقلابی بود و فروپاشی پهلوی را به‌دنبال داشت. خبرگزاری «آسوشیتدپرس» نوشت: حکومت با سرکوب روز جمعه درصدد بقای خود بود؛ ولی شاه آنچه را دنبال می‌کرد به‌دست نیاورد و شانس ماندن خود را نیز از دست داد؛ چون با سرکوب، اصلاحات تدریجی و اجرای مطالبات مردم به‌صورت آرام را از بین برد و انقلاب سرعت گرفت (مراسان، ۱۳۷۶، ص ۳؛ آسوشیتدپرس، ۸ سپتامبر ۱۹۷۸). استمپل حادثه میدان ژاله را نشانه رفتن شاه دانسته‌است و نقل می‌کند: اگر آمریکا نیز به این نحو به‌همراهی خود با شاه ادامه دهد، به‌همین نحو لجن‌مال خواهد شد (استمپل، ۱۳۷۷، ص ۱۶۹).

در کشتار ۱۷ شهریور انواع سلاح‌های آتشین، تانک‌ها، مسلسل‌ها و هلی‌کوپترها از زمین و هوا جنگ خونینی را علیه قیام‌کنندگان به‌راه انداختند. در پی آن صحنه‌ای به‌پا شد که به میدان اعدام شباهت داشت؛ گویی هدف دولت نه متفرق کردن مردم بلکه از میان برداشتن و حذف یکجای آنان بود. آمار مربوط به کشته‌ها متفاوت ذکر و ثبت شده‌است و به‌همین دلیل وحدت نظر در تعداد دقیق کشته‌ها وجود ندارد. براساس آمار بنیاد شهید انقلاب اسلامی آمار شهدای شناخته‌شده ۱۷ شهریور تهران حدود ۸۸ تن و آمار شهدای سراسر کشور در این روز ۱۲۳ تن ثبت شده‌است (ملایی توانی، ۱۳۷۷، ص ۴۱). هم‌چنین تعداد شهدا را ۸۸ نفر ثبت کرده‌اند که ۶۴ نفر از آن را مرتبط با میدان ژاله و بقیه را خارج از میدان ژاله ثبت کرده‌اند (روزنامه شرق، ۱۳۸۳، ص ۳۰). در کتاب اسناد

لأنه جاسوسی آمریکا بیش از ۴'۰۰۰ یا احتمالاً نزدیک به ۴'۵۰۰ نفر کشته ذکر شده است (اسناد لانه جاسوسی آمریکا، ج ۹، ۱۳۷۹، ص ۲۱۱) و در برخی از اسناد تعداد کشته شدگان چندین هزار نفر کشته و مجروح ثبت شده است (مراسان، بازیابی، ۲۵۵۵، ص ۱۵). مخالفان حکومت شمار کشته شدگان را «هزار کشته» یاد می کردند؛ سفارت های خارجی در آن زمان رقم را از «ده ها نفر تا ۳۰۰ نفر» تخمین زده اند (میلانی، ۱۳۹۲، ص ۸۵). کارتر در خاطرات خود صدها تن (کارتر، ۱۳۹۴، ص ۱۸۶)، شوکراس تا ۳۰۰ تن (شوکراس، ۱۳۸۱، ص ۲۷۵)، روزنامه اطلاعات همان برهه تعداد کشته را ۵۸ نفر و ۲۰۵ نفر مجروح (روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۰۶/۱۸)، و برخی بین «۲۰۰ تا ۴۰۰» تن را صحه گذاشته اند (استمپل، ۱۳۷۷، ص ۱۶۷). سولیوان، پارسونز و برخی اسناد موجود و قابل دسترسی این رقم را از ۲۰۰ کشته تا بیش از ۱'۰۰۰ نفر نیز تخمین زده و حتی ثبت کرده اند (سولیوان و پارسونز، ۱۳۷۳، صص ۴۶۳-۴۸۴).

فاجعه مسجد جامع کرمان نمونه دیگری از سرکوب در دولت شریف امامی بود (له دین و لوئیس، ۱۴۰۰، صص ۳۴-۸۶). حمله به مسجد جامع کرمان و اقدام به آتش سوزی نمونه ای بود که پیشتر در دولت آموزگار با آتش سوزی سینما رکس آبادان انجام شده بود. مشابه فاجعه کرمان در سایر شهرها و به ویژه در همدان نیز اتفاق افتاد (اسناد دایره اطلاعات شهربانی کرمان، ۱۳۵۷/۷/۲۴، بازیابی ۵-۳۷؛ روزنامه جمهوری اسلامی، ۴ تیر ۱۳۵۸). در مشروح مذاکرات امنیت ملی و هیئت دولت در ۱۳۵۷/۶/۱۶ آمده است که دولت شریف امامی با حضور مقدم، بار دیگر جلسه تشکیل داد و بر ادامه سیاست سرکوب تأکید کرد و «کارتر» نیز از روش قهرآمیز حمایت کرد (مراسان، ۱۳۵۷، صص ۲-۳).

روز ۱۳ آبان ۱۳۵۷ در دانشگاه تهران آخرین سرکوب دولت انجام شد و به نوعی دولت آشتی ملی پایان یافت. روز ۱۳ آبان از صبح انبوه جمعیت دانشجویان در دانشگاه تهران جمع شد و تا ظهر ادامه یافت. در این روز آتش به روی دانشجویان گشوده شد و شعار «می کشم می کشم آنکه برادرم کشت» از دانشگاه بلند شد. ساعت ۱ بعد از ظهر مردم [در اطراف دانشگاه] در وحشت بودند و دقایقی بعد از آن صدای آژیر آمبولانس ها از اطراف خیابان های دانشگاه تهران شنیده می شد (مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۳، ج ۱۱، صص ۳۲۱-۳۲۶)؛ دانشگاه غرق خون بود و گویی آخرین سرکوب دولت شریف امامی نیز نتیجه ای نداد. از ساعت ۳ بعد از ظهر به بعد درگیری دستگاه نظامی و حاکمیتی از داخل دانشگاه به خیابان های مجاور دانشگاه (۱۶ آذر، قدس، وصال و...) نیز کشیده شد؛ ساعت ۳ و نیم بعد ظهر اوج سرکوب و خونریزی بود. تظاهرات دانشگاه تهران در روز ۱۳ آبان، ۶۵ کشته برجای گذاشت؛ تظاهرات خیابانی در بیرون دانشگاه

هم تا ۱۰ شب ادامه داشت (انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک، ج ۱۴، ۱۳۸۳، صص ۲۶۱-۲۷۱). دولت آشتی ملی در دوره خون‌بار و سراسر سرکوب خود ناموفق بود و شاه ناگزیر شد دولتی نظامی معرفی کند. دوره نخست‌وزیری اژه‌اری از ۱۵ آبان شروع شد و با شروع نخست‌وزیری او در ۱۵ آبان سراسر دانشگاه‌ها و مدارس تعطیل شدند.

۶. تبیین رفتار دولت در قالب تسهیل (امتیاز دادن) و وضعیت انقلابی

جعفر شریف امامی تجربه نخست‌وزیری در سال‌های ۱۳۳۹ و ۱۳۴۰ را داشت و بار دیگر هم در سال ۱۳۵۷ نخست‌وزیر ایران شد (شریف امامی، ۱۳۸۷، صص ۹-۱۸).

شریف امامی مبنای تقویم کشور را که شاهنشاهی شده بود ملغی کرد و دوباره مبنای تقویم کشور را به هجری شمسی برگرداند. او دستور داد مشروب‌خانه‌ها، کازینوها، قمارخانه‌ها و مراکز فساد تعطیل شوند. آزادی مطبوعات، بخشش غیبت سربازان و وظیفه، کاهش مالیات، افزایش حقوق، اجازه چاپ و انتشار عکس امام خمینی در روزنامه‌ها، آزاد کردن زندانی‌های سیاسی (حسین علی منتظری - بعدها قائم مقام رهبری نظام انقلابی - و سید محمود طالقانی - اولین امام جمعه پس از پیروزی انقلاب -)، انحلال حزب رستاخیز، برخورد با فساد خاندان سلطنتی و مقامات عالی‌رتبه حکومت (زندانی کردن هویدا و...) بخشی از اقدامات او بود (یزدی، ۱۳۸۶، ص ۲۱۸؛ روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷، ش ۱۵۶۹۶، ص ۱). شریف امامی اعلام کرد که محاکمه سیاسی مقصران وضعیت موجود سرعت خواهد گرفت؛ خواست و مطالبه کارمندان و کارگران انجام خواهد شد؛ مراکز و مؤسسات آموزشی و دانشگاه‌ها استقلال خواهد یافت؛ و معلمان و استادان اخراج شده به کار خود باز خواهند گشت (مدنی، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۲۵۹). آنچه در نظریه تبیلی وضعیت انقلابی نامیده می‌شود، ایجاد تسهیل برای انقلابیون و اجرای درخواست آن‌ها است. عمل به مطالبات انقلابیون تسهیل وضعیت انقلابی است. ایجاد محدودیت برای خاندان سلطنت در دولت شریف امامی از اقداماتی بود که برای اولین بار اجرا می‌شد. خاندان سلطنتی، و اقوام و نزدیکان شاه از متهمان اصلی فساد بودند (اسناد لائنه جاسوسی آمریکا، ج ۱۱، ۱۳۷۹، ص ۸۰۹) که با ایجاد شدن وضعیت انقلابی به تدریج ایران را ترک کردند. حکومت پهلوی با هدف فرونشاندن خشم مردم هویدا - وزیر دربار - را زندانی کرد؛ ارتشبد نصیری را مؤاخذه کرد و به مطبوعات آزادی داد برای نخستین بار عکس امام خمینی را چاپ کنند و سخنان ایشان را انتشار دهند. این گونه اقدامات در دولت شریف امامی بیش از آنکه در بقای حکومت کارگر شود [از سوی انقلابیون و آحاد مردم] به تمسخر گرفته شد (میلانی، ۱۳۹۲، ص ۴۸۶).

پس از اعتصاب سه‌روزه مطبوعات، شریف‌امامی تسهیلاتی را برای مطبوعات در نظر گرفت و در زمینه لغو سانسور، به آزادی مطبوعات متعهد شد و تضمین کرد که در امور مربوط به روزنامه‌ها و مطبوعات دولت مداخله نخواهد کرد (روزنامه آیندگان، ۱۳۵۷/۷/۲۳، ص ۱؛ روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۷/۲۳، ص ۲). این رفتار دولت شریف‌امامی در وضعیت انقلابی انجام شد. اقدامات شریف‌امامی در برابر اعتصاب مطبوعات به صورت ضمنی پذیرش نفوذ حکومت پهلوی در حرفه آن‌ها و مداخله مستقیم در آن را بیان می‌داشت. شریف‌امامی، تنها مرجع رسیدگی به امور مطبوعات را قانون اساسی و مقامات قضایی اعلام کرد (دلدم، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۶۲). اعلامیه دولت و دستورالعمل آن به امضای شریف‌امامی و دو نفر از وزیران رسید و امضای کمیته ده‌نفری (نمایندگان اعتصاب‌کنندگان) را هم در ذیل خود داشت. آزادی روزنامه‌ها و مطبوعات با تبلیغات وسیع دولت با عنوان «پایان سانسور» و «اعتصاب مطبوعات به پیروزی کامل رسید» در سرتیتر روزنامه‌ها قرار گرفت (روزنامه کیهان، ۱۳۵۷/۷/۳؛ روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۷/۲۷، ش ۱۵۳۳۷، ص ۱۸). موضوع مهم این بود که مجلس به اعتصاب مطبوعات واکنش نشان داد و پس از پایان اعتصاب مطبوعات، جلسه برگزار کرد و درباره این موضوع بحث کرد (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۵۷، جلسه ۱۹۰) ولی به نتیجه نرسید و خروجی جلسه مجلس مورد قبول اعتصاب‌کنندگان قرار نگرفت.

آغاز سال تحصیلی در مهرماه ۱۳۵۷ اعتراض دانش‌آموزان دبیرستان‌های تهران و سایر شهرستان‌ها را به دنبال داشت. روزهای اول مهر به مناسبت بازگشایی مدارس، تظاهرات وسعت پیدا کرد. بعد از مدارس تظاهرات به دانشگاه نیز کشیده شد. حکومت در ناآرامی مدارس و تظاهرات تساهل به خرج داد و سعی کرد اعتصابات را به سمت تقاضاهای رفاهی و صنفی بکشاند و در قالب آن تسهیلات بدهد (مدنی، ۱۳۶۹، ج ۲، صص ۲۷۳-۲۷۴). دولت در این مقطع و به صورت ویژه در تظاهرات‌ها و اعتصابات مدارس و دبیرستان‌ها از دخالت قوای نظامی و امنیتی اجتناب کرد. دبیرستان‌های تبریز از ابتدای مهرماه ۱۳۵۷ ش با نوشتن قطعنامه‌هایی از حضور در کلاس‌ها خودداری کردند. دبیرستان‌ها و هنرستان‌های تهران نیز یکی از کانون‌های اصلی مبارزه و اعتراض بودند و در آغاز سال تحصیلی تعداد زیادی از دانش‌آموزان در مقابل سفارت آمریکا در خیابان تخت جمشید (آیت‌الله طالقانی فعلی) جمع شدند و علیه حمایت آمریکا از رژیم شاه شعار دادند (ر.ک: «جنبش دانش‌آموزی در سال ۵۷ و جنایت رژیم شاه در ۱۳ آبان در دانشگاه تهران» در: historydocuments.ir). [در فاصله ۹ تا ۱۰ مهر ۱۳۵۷] دبیرستان‌های پهلوی، آذر و شاه‌دخت در خیابان‌های پهلوی، چهارراه امیرکبیر و کوچه‌های اطراف به تظاهرات خیابانی و زدوخورد با پلیس پرداختند (روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۷/۱۰، ش ۱۵۷۲۵، ص ۲۳).

نخستین اعتصاب بزرگ، در پالایشگاه نفت و پس از کشتار میدان ژاله آغاز شد. بعد از پالایشگاه نفت، بانک مرکزی، واحدهای تولیدی و صنعتی، شرکت مخابرات، سازمان‌های دولتی (معلم‌ان و ادارات)، راه‌آهن، ذوب‌آهن، شرکت کشت و صنعت، شرکت سازمان آب، راه و زمین به اعتصاب پیوستند. با گرایش سازمان‌ها و ادارات دولتی و غیردولتی (جز نهادهای امنیتی و نظامی) به اعتصاب، تظاهرات فراگیر شد (آموزگار، ۱۳۷۵، ص ۴۸۴) و وضعیت انقلابی توسعه یافت و دولت را فلج کرد (روزنامه دنیا، ۱۳۵۷/۱۰/۰۷، ص ۱). نکته مهم این بود که برخی کارکنان اعتصابات را به سمت مشکلات مالی و معیشتی جهت دادند و دولت شریف‌امامی نیز علاقه‌مند بود تا اعتصابات را با دادن تسهیلات و باج خاموش کند؛ بنابراین به همه کارکنان اضافه‌حقوق پرداخت کرد (راجی، ۱۳۷۸، ص ۲۷۸). سرشت اعتصابات سیاسی بود؛ ولی دولت با هدف پایان‌بخشی به اعتصابات به آن جنبه مالی و رفاهی می‌داد. به‌همین دلیل در برخی شعارها و درخواست‌های اعتصاب کارگران و کارمندان، افزایش حقوق براساس افزایش هزینه‌ها و مخارج، درخواست کمک‌مسکن، پرداخت وام مسکن با اقساط طولانی، برقراری امنیت شغلی، بهبود و ارتقاء وضع بازنشستگی، دادن زمین، تقسیم خانه، تغییر معیارهای پرداخت حقوق و مزایا مطرح بود که دولت به این نوع مطالبات علاقه‌مند بود تا بر سر آن توافق کند و تسهیلاتی را در این زمینه ارائه کند (طلوعی، ۱۳۷۱، ص ۴۶۱؛ مدنی، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۲۸۴). کارگران و کارمندان از وضعیت انقلابی و موقعیت دولت شریف‌امامی استفاده کردند و امتیازاتی را دریافت کردند. شریف‌امامی بر این باور بود که اعتصابات ماهیت سیاسی دارد و هدف سرنوشتی حکومت است؛ بنابراین شاه یا با مسکن یا با برخورد امنیتی در صدد خاموشی برآمد.

از دیگر عوامل توسعه و شتاب وضعیت انقلابی هجرت امام از نجف به پاریس بود که ۱۴ مهر اتفاق افتاد؛ حضور امام در پاریس ارتباطات او را توسعه داد (سولیوان، ۱۳۷۵، ص ۱۵۳). در سالگرد درگذشت فرزند امام، سیدمصطفی خمینی در ۲۴ مهرماه مراسم عزاداری برای آن برگزار شد. تحول در جشن‌های آبان در حکومت محمدرضاشاه از دیگر نشانه‌های وضعیت انقلابی بود. هر سال جشن‌های آبان برای شادی در دربار و برای خانواده شاه برگزار می‌شد که در سال ۱۳۵۷ ش لغو شد. تمرین و کسب مهارت برای فراگیری سرودهای شاهنشاهی و مهارت‌های ورزشی در طول حکومت ۳۷ ساله شاه تعطیل نشده بود و به‌تویق نیفتاده بود؛ [ولی در سال ۱۳۵۷ تعطیل شد]. در آبان سال ۱۳۵۷ جشن‌های آبان تعطیل شد، که یک استثنا بود (راجی، ۱۳۷۸، صص ۳۶۰-۳۶۵). دیگر جشن ورزشی امجدیه و ورزش‌های باستانی استادیوم صد هزار نفری برگزار نشد. در آبان‌ماه زندانیان سیاسی زیادی آزاد شدند. اعتصاب قوه قضائیه در ۱۴ آبان ۱۳۵۷ تسهیلاتی

را در وضعیت انقلابی ایجاد کرد. دو گروه در اجتماع قضات بودند؛ گروه اول برای تقویت شریف‌امامی در تلاش بودند و دسته دوم در جریان انقلاب قرار داشتند و با ورود وزیر دادگستری دولت به جمع اعتصاب‌کنندگان و تظاهرکنندگان مقابله می‌کردند. اعتصابات در دهه اول آبان توسعه یافت؛ اعتصاب به بیمارستان‌های دولتی، شرکت هواپیمایی، کارکنان تلویزیون، رادیو و برخی ادارات حساس دیگر رسید (راجی، ۱۳۷۸، صص ۲۶۰-۲۶۵). با توسعه اعتصابات و موقعیت حساس کشور سقوط دولت جعفر شریف‌امامی دور از انتظار نبود و برخی آن را قطعی می‌دانستند (یزدی، ۱۳۸۶، ص ۲۹؛ طلوعی، ۱۳۷۱، ص ۵۷۴). وضعیت اشاره‌شده علاوه بر اینکه عوامل دخیل در ناکامی دولت شریف‌امامی بود، نشانه تعمیق وضعیت انقلابی هم بود.

۷. تبیین رفتار دولت در قالب مماشات سیاسی و وضعیت انقلابی

۱۳ شهریور مصادف با عید فطر، جمعیت کثیری برای شرکت در نماز عید فطر در قطریه حضور یافتند. اسناد تاریخی بیانگر این است که میزان تظاهرات و حضور جمعیت (نماز جمعه عید فطر) در دهه اول شهریور تا آغاز ۱۷ شهریور بیشتر از روزهای پس از کشتار میدان ژاله بوده است (مراسان، ۱۳۹۹، ص ۴۱). صدها هزار نفری که با عنوان نماز عید فطر به خیابان‌ها ریختند و به‌طور جمعی به عبادت و نماز ایستادند، مشخصه وضعیت انقلابی بود؛ مردم در عین حال خشم خود علیه حکومت را نیز نمایش دادند (مدنی، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۲۸۹). امام خمینی در روز عید فطر پیام نویدبخش پیروزی را به مردم داد (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۳۹)؛ نماز عید فطر در تهران با وضعیت عادی برگزار شد. در کتاب دخترم فرح آمده است: «علت ترک کشور توسط شاه ریشه در نماز عید فطر داشت که شاه با دیدن جمعیت به‌وسیله هلیکوپتر دچار یاس و ناامیدی شد» (دبیا، ۱۳۸۲، ص ۳۴). تساهل و اقدام نکردن رژیم و دولت شریف‌امامی در راهپیمایی روز عید فطر و شعار «نهضت ما حسینی، رهبر ما خمینی»، نتایج مثبتی برای انقلابیون به دنبال داشت. برخی از عکس‌های روز عید فطر بیانگر حضور میلیونی جمعیت و برپایی تظاهرات با آرامش است (مراسان، ۱۳۸۴، ص ۷). در بسیاری از نقاط، جمعیت عظیم، مأموران و کامیون‌های پر از سرباز را در میان گرفتند و با گرمی آنان را گل‌باران کردند (روزنامه کیهان، ۱۳۵۷/۶/۱۴، ص ۱). تظاهرات یک‌میلیونی، پی‌بردن به تأثیر شگرف مذهب، وجود رهبری الهی و پشتوانه مردمی و توان بالقوه نیروهای مذهبی اسلام را به عنوان ملاک اصلی انقلاب در آورد که نقطه آغازین این مرحله ملهم از ماه رمضان بود. اعتصاب سه‌روزه [و بنابه روایتی چهارروزه ۱۹ تا ۲۲ مهر ۱۳۵۷] مطبوعات (کیهان، اطلاعات و آیندگان) در برابر دولت شریف‌امامی به موفقیت نسبی و مقطعی دست یافت

(روزنامه کیهان، ۱۳۵۷/۷/۲۳، ص ۱)؛ اعتصابات با تساهل دولت انجام شد و تسهیلاتی را به همراه داشت.

۸. وضعیت انقلابی (سرکوب، تسهیل، مماشات سیاسی) و فروپاشی پهلوی

مهم ترین وقایع دولت جعفر شریف امامی که در شکل گیری وضعیت انقلابی مؤثر بوده اند در سه مؤلفه (سرکوب، تسهیل، مماشات سیاسی) دسته بندی و در جدول ۱ با علامت (*) مشخص شده اند.

ردیف	شاخص های مهم دولت جعفر شریف امامی	سرکوب	تسهیل	مماشات
۱	کشتار میدان ژاله در ۱۷ شهریور ۱۳۵۷	*		
۲	کاهش مالیات و افزایش حقوق کارمندان		*	
۳	برگزاری نماز عید فطر در ۱۳ شهریور ۱۳۵۷ در قیطریه و اجتماع وسیع مردم			*
۴	اعلام حکومت نظامی از عصر روز ۱۶ شهریور و ۱۷ شهریور ۱۳۵۷	*		
۵	تعطیلی مراکز فساد از جمله قمارخانه و سایر مراکز در جهت پذیرش نظر مخالفان		*	
۶	راهپیمایی و تظاهرات پس از نماز عید فطر در شهریور سال ۱۳۵۷			*
۷	کشتار مسجد جامع کرمان و سایر شهرها نظیر همدان و ...	*		
۸	برگرداندن مبنای تقویم ایران از شاهنشاهی به هجری شمسی		*	
۹	اعتصابات سه روزه مطبوعات			*
۱۰	سرکوب تظاهرات ۱۳ آبان در دانشگاه تهران	*		
۱۱	محاکمه مقصران نظام حاکم: زندانی کردن هویدا، احضار نصیری و مؤاخذه مقصران		*	
۱۲	برگزاری چهلم شهدای ژاله در ۲۴ مهر ۱۳۵۷			*
۱۳	سرکوب دانش آموزان در مهر ۱۳۵۷	*		
۱۴	توسعه محاکمات خاندان سلطنتی		*	
۱۵	استعفای مقامات عالی رتبه رژیم پهلوی و پذیرش آن		*	
۱۶	بخشش غیبت مشمولان سربازی		*	

جدول ۱

تطبیق شاخص های مهم دولت جعفر شریف امامی با سه مؤلفه «سرکوب، تسهیل، مماشات سیاسی»

ردیف	شاخص‌های مهم دولت جعفر شریف‌امامی	سرکوب	تسهیل	مماشات
۱۷	احضار و عزل مقامات عالی‌رتبه رژیم		*	
۱۸	آزادی برخی زندانیان سیاسی از جمله آیت‌الله منتظری و طالقانی		*	
۱۹	بازگرداندن برخی از استادان اخراجی به دانشگاه		*	
۲۰	اعلام حکومت‌نظامی در ۱۳ آبان ۱۳۵۷ و آخرین روزهای دولت شریف‌امامی	*		
۲۱	انحلال حزب رستاخیز		*	
۲۲	برکنار کردن منسوبان به فرقه بهائیت		*	
۲۳	سردادن شعار «استقلال، آزادی و جمهوری اسلامی» در ۱۶ شهریور			*
۲۴	آتش زدن مساجد و کتاب‌خانه‌ها (برای نمونه کرمان و همدان)	*		
۲۵	اشاره امام خمینی به روی کار آمدن دولت تحمیلی و غیرقانونی شریف‌امامی، و شیطانی خواندن آن			*
۲۶	کشتن ۶۵ تن از دانشجویان دانشگاه تهران و استفاده از ابزارهای قهرآمیز	*		
۲۷	پذیرش استعفای نیاوندی وزیر وقت علوم		*	
۲۸	بلامانع بودن بازگشت امام خمینی به ایران			*
۲۹	چاپ و انتشار عکس امام خمینی در نخستین صفحه روزنامه اطلاعات ۷ شهریور			*
۳۰	مشورت و گفت‌وگو با کریم سنجابی و آیت‌الله شریعتمداری			*
۳۱	برکناری منصور مژتن نماینده تام‌الاختیار شاه در شمال و پذیرش استعفاها و عدم پذیرش مسئولیت و پست از سوی نزدیکان و وابستگان به شاه		*	
۳۲	سخنرانی آیت‌الله یحیی نوری در تجمع میدان ژاله در ۱۷ شهریور		*	

ادامه جدول ۱

تطبیق شاخص‌های مهم دولت جعفر شریف‌امامی با سه مؤلفه «سرکوب، تسهیل، مماشات سیاسی»

در دولت جعفر شریف‌امامی سرکوب، تسهیل، و مماشات هم‌زمان و به‌صورت پارادوکسیکال اجرا می‌شد؛ یعنی تسهیلات و امتیازات دولت آشتی ملی هم‌زمان با سرکوب ارائه می‌شد؛ دولت امتیازاتی را به مخالفان می‌داد و از سوی دیگر اعتصابات انقلابی و درخواست‌های مردم را جهت‌دهی می‌کرد. مهم‌ترین اقدامات تسهیل‌گر شریف‌امامی در برنامه‌های شش‌ماده‌ای ارائه شد. دولت اعلام کرد: جو سازش بین همه طبقات و گروه‌های

مردم ایجاد خواهد شد؛ زندانیان سیاسی آزاد خواهند شد؛ حقوق کارمندان و کارگران تا ۴۰ درصد افزایش خواهد یافت؛ احزاب مشروع سیاسی اجازه فعالیت خواهند یافت و انتخابات به صورت آزاد برگزار خواهد شد؛ حقوق بشر از طرف دولت محترم شمرده خواهد شد؛ و مبارزه صادقانه علیه فساد آغاز خواهد شد (هیکل، ۱۳۶۲، ص ۲۷۹). اعلام فرمان و برنامه شش ماده‌ای دولت آشتی ملی، به صورت ضمنی پذیرش همه مطالبات مردم بود. دولت علاوه بر ارائه تسهیلات و امتیازات، مماشات زیادی هم در مقابل انقلابیون به خرج داد که مهم‌ترین آن تلاش برای ارتباط با امام خمینی و جلب رضایت روحانیون بود (یزدی، ۱۳۸۶، ص ۲۲) تا از این طریق شاه بتواند رژیم را حفظ کند و حکومت دیکتاتوری را ابقا کند؛ ولی موفق نشد. برخی از دولت‌مردان داخلی و خارجی و در صدر آن سفیر آمریکا در ایران مخالف چنین امتیازات و رفتارهای مماشات‌گونه دولت بودند (سولیوان، ۱۳۷۵، ص ۱۵۳).

وضعیت انقلابی ایران در دوره شریف‌امامی سرعت و توسعه بیشتری یافت؛ چون از یک سو دولت امتیازات را بالا برد و مماشات بیشتری از خود نشان داد و از سوی دیگر مخالفان و به‌ویژه امام خمینی (ره) - با صدور اعلام خطر در نجف (در ۶ شهریور) - راه هرگونه آشتی ملی را بستند. این نتیجه در واقع به معنای عقب‌نشینی گام‌به‌گام دولت شریف‌امامی و حکومت پهلوی از یک سو و شدت و شتاب‌گیری انقلاب توسط امام خمینی (ره) و افزایش مطالبات انقلابیون از سوی دیگر بود. انتشار اعلامیه امام با آزادی مطبوعات از طرف شریف‌امامی مصادف بود؛ در نتیجه اعلامیه امام خمینی با تیتراژ درشت در روزنامه‌های دولت آشتی ملی چاپ و توزیع شد (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۹۵). شاه که پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ مطبوعات را در دست خود محدود کرده بود، با چاپ عکس و اعلامیه امام خمینی متعجب شد (طلوعی، ۱۳۷۱، ص ۵۵۹). پس از این تساهل و تسهیلات دولت شریف‌امامی، شاه در ۱۶ شهریور در تهران حکومت نظامی اعلام کرد که فرماندهی آن با اویسی بود (صمیمی، ۱۳۶۹، ص ۲۳۴؛ راجی، ۱۳۷۸، ص ۲۵۰).

با تبعید امام به پاریس اعلامیه‌های او از رادیو بی‌بی‌سی پخش می‌شد (پارسونز، ۱۳۶۳، ص ۳۶۵). در این ایام اگرچه حکومت پهلوی و شاه اقداماتی انجام دادند، ولی نافرجام بود. از سوی دیگر دولت‌های شوروی، فرانسه، انگلیس و به‌ویژه آمریکا حمایتشان از شاه را اعلام می‌کردند. کارتر در این باره در ۴ مهرماه طی تماسی تلفنی ادامه حمایت خود از شاه را اعلام کرد و به او اطمینان داد (راجی، ۱۳۷۸، ص ۲۶۹). از سوی دیگر بین برژینسکی (شورای امنیت ملی) و سولیوان (وزارت امور خارجه) تفاوت دیدگاه وجود داشت که بیانگر وضعیت انقلابی و ناامیدی از ماندن شاه و حفظ پهلوی بود. در دوره شریف‌امامی برای اولین بار برژینسکی نگرانی از سقوط شاه را به زبان بیان کرد. برژینسکی گفت: در صورت مهار نشدن

بحران و شکست دولت شریف‌امامی خطر سرنگونی شاه وجود دارد (برژینسکی و دیگران، ۱۳۶۳، ص ۸۹). این سخن برژینسکی پذیرش دریافت حقیقی سولیوان از واقعیت ایران بود که پیوسته خطر را گوشزد می‌کرد و بعدها در جمله معروف «تصور آنچه فکرش را هم نمی‌کردی»^۱ خود را نشان داد (سیک، ۱۳۸۴، ص ۸۲). این جمله معروف بیانگر عدم فهم دربار، شاه و غرب و آمریکا از ماهیت و قدرت انقلابیون بود.

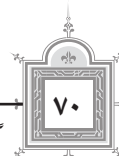
۹. نتیجه

در نیمه‌های سال ۱۳۵۷ش محمدرضا شاه برای حفظ حکومت و ساکت کردن مخالفان و از روی استیصال به اقداماتی دست زد که بی‌سابقه بود. حکومت پهلوی برای جلوگیری از انقلاب اسلامی به تکاپو افتاد. تعیین دولت‌های مستعجل نشانه عجز رژیم بود. یکی از طرفدارها روی کار آوردن جعفر شریف‌امامی بود. مسئله و سؤال پژوهش حاضر این بود که چرا دولت جعفر شریف‌امامی در اجرای اهداف و برنامه‌های خود کامیاب نشد و چه عواملی سبب شکل‌گیری وضعیت انقلابی شد. با عنایت به بررسی دقیق در اسناد و منابع تاریخی، دولت شریف‌امامی در استفاده از ابزار سرکوب، تسهیل و تساهل جنبه اعتدالی و حساب‌شده‌ای نداشت. سیاست سرکوب، تسهیل، مماشات در دوره مزبور به این دلیل کارگر نشد که دولت در تصمیم‌گیری، انتخاب و کاربرد هیچ‌یک از این سه مؤلفه فهم درستی از مطالبات مردم نداشت و اقداماتش متناقض بود. شریف‌امامی، نه در آشتی ملی کامیاب بود و نه در دادن امتیازات؛ چون دادن امتیاز جنبه باج‌دهی پیدا کرده بود و با دادن امتیاز، مطالبات مردم فزونی می‌گرفت.

شکل‌گیری «وضعیت انقلابی» در نتیجه ناتوانی شاه و حکومت پهلوی در انتخاب دولت و یافهم غلط از مطالبات انقلابیون بود. در اواخر دولت جمشید آموزگار با آتش گرفتن سینمارکس آبادان و آغاز مخالفت نمایندگان مجلس شورای ملی اعتراضات و اعتصابات از تهران به سایر شهرستان‌ها گسترش یافت. این اعتراضات سبب استیضاح آموزگار شد و زمینه سقوط دولت او را فراهم کرد. آتش سوزی سینمارکس به مطالبات و مخالفت‌ها جهت‌دهی داد. مهم‌ترین تحولات در شکل‌گیری وضعیت انقلابی و توسعه مطالبات، در شاخص‌های شتاب‌زای دولت جعفر شریف‌امامی ریشه داشت. دولت شریف‌امامی از شاخص‌های دولت سرکوب، دولت تسهیل و دولت مماشات سیاسی هم‌زمان استفاده کرد و با وجود اینکه نام دولت‌ش را «آشتی ملی» گذاشته بود، اقداماتش با این نام هیچ تناسبی نداشت.

آن‌گونه که بیان شد و در جدول مندرج در مقاله از شاخص‌های اقدامات سرکوبگرانه، تسهیل‌گر و تساهلی نشان داده شد، دولت جعفر شریف‌امامی ره به جایی نبرد. دولت او علاوه بر اینکه وارث بی‌اعتباری و بحران مشروعیت حکومت پهلوی بود، بنیادگذار پارادوکسی

1. Thinking the Unthinkable

جدید در نخست‌وزیری نیز شده بود؛ به این دلیل شاه در ۱۴ آبان ۱۳۵۷ از شریف امامی خواست تا استعفا دهد. شریف امامی بعد از استعفا به انگلیس پناهنده شد و در تاریخ ۱۳۷۷/۳/۲۶ درگذشت. با سقوط دولت شریف امامی و توسعه تظاهرات در تهران و سایر شهرها و سردادن شعارهای «مرگ بر شاه» روزهای سقوط شاه نزدیک شد. وضعیت انقلابی در سال ۱۳۵۷ از سینما رکس آبادان در دولت جمشید آموزگار شروع شد. انتخاب جعفر شریف امامی برای توقف وضعیت انقلابی بود. اقدامات شریف امامی در سه سطح سرکوب، تسهیل و تساهل سبب سرعت و شتاب وضعیت انقلابی شد. علت ناکارآمدی دولت آشتی ملی فریب دادن مردم و استفاده از تسهیل و مماشات سیاسی مبتنی بر نیرنگ بود. انتخاب غلامرضا ازهاری پس از شریف امامی این گزاره را تصدیق می‌کند. جعفر شریف امامی با توسعه و شتاب‌دهی به وضعیت انقلابی ایران، شاه را به لبه پرتگاه رساند و با اقدامات مزبور علاوه بر سقوط دولت خود، دودمان پهلوی را به زوال نزدیک کرد. انتصاب شریف امامی به خانواده روحانی، تقلید از آیت‌الله شریعتمداری و معاشرت با روحانیون، امتیاز برتری به دولت او و حکومت نداد. اگرچه شریف امامی پس از ۵ شهریور بلافاصله برای جلب و جذب روحانیون و گروه‌های مخالف مذهبی شجره‌نامه خانوادگی خود را -که از طرف پدری و مادری به روحانیت می‌رسید- منتشر کرد و شاه نیز در تبلیغ دولت شریف امامی، او را پایبند به اصول و عقاید اسلامی معرفی کرد، ولی امام خمینی (ره) این رفتار نخست‌وزیر و شاه را نیرنگ شیطانی خواند. سرانجام این تبلیغات دولت در فرایند تحولات انقلابی و فروپاشی دودمان پهلوی وقفه و تغییری ایجاد نکرد و از ابرام انقلابیون نکاست.

منبع

اسناد

مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسن): شماره بازیابی: ۴۹۹، ص ۴۱؛ ۸۸۴، ص ۷؛ ۲۵۵۵، ص ۱۵؛ ۱۲۰۸۵، ص ۹۶.

اسناد دایرة اطلاعات شهربانی کرمان: ۱۳۵۷/۷/۲۴، بازیابی ۳۷/۱۵/۵۰.

اسناد ساواک

انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک. (ج ۱۱). (۱۳۸۱). تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.

انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک. (ج ۱۴). (۱۳۸۳). تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.

مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات. (۱۳۸۵). جعفر شریف امامی. تهران: مرکز بررسی اسناد

تاریخی وزارت اطلاعات.

مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات. (۱۳۸۹). *رجال عصر پهلوی به روایت اسناد ساواک*، ج ۱۷:

جعفر شریف امامی. تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.

اسناد لائۀ جاسوسی آمریکا. (۱۳۷۹). (ج ۹). (ج ۱۱). تهران: مؤسسۀ فرهنگی هنری جهان.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان). (۱۳۵۷). *مشروح مذاکرات شورای امنیت ملی ۱۳۵۷/۶/۱۸*. تهران:

مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دورۀ بیست و چهارم، ۲۵ مهر ۱۳۵۷، جلسه ۱۹۰.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان). (۱۳۷۶). *تصمیم شوم: مشروح مذاکرات امنیت ملی و هیئت دولت*

در ۱۳۵۷/۶/۱۶. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان). (۱۳۷۸). *انقلاب ایران به روایت رادیویی بی سی*. (عبدالرضا هوشنگ)

مهدوی). تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

مرکز اسناد ریاست جمهوری اسلامی ایران (مارجا). (۱۳۹۶). *اسنادی از دولت شریف امامی: پنجم شهریور*

تا چهاردهم آبان ۱۳۵۷. (سجاد راعی و دیگران، کوشش گران) تهران: جمهور ایران (وابسته به مرکز

پژوهش و اسناد ریاست جمهوری).

کتاب

آموزگار، جهانگیر. (۱۳۷۵). *فراز و فرود دودمان پهلوی*. (اردشیر لطفیان، مترجم). تهران: مرکز ترجمه و

نشر کتاب.

استمپل، جان دی. (۱۳۷۷). *درون انقلاب ایران*. (منوچهر شجاعی، مترجم). تهران: رسا.

امینی، ایرج. (۱۳۸۸). *بر بال بحران: زندگی سیاسی علی امینی*. تهران: ماهی.

بختیار، شاپور. (۱۳۹۴). *سی و هفت روز از سی و هفت سال*. (غلامرضا نظری، گردآورنده). تهران: افرا تربت.

برژینسکی، ژیبگنیو؛ تامسون، اسکات؛ لواتن، پل. (۱۳۶۳). *سقوط ۸۴*. (محسن پگاه، مترجم). تهران: هفته.

پارسونز، آنتونی. (۱۳۶۳). *غرور و سقوط*. (حسن یاشا شریفی، مترجم). تهران: راه نو.

پرهام، سیروس. (۱۳۶۰). *انقلاب ایران و مبانی رهبری امام خمینی*. تهران: بی نا.

تیلی، چارلز. (۱۳۸۳). *انقلاب های اروپایی از ۱۴۹۲ تا ۱۹۹۲: بررسی تحلیلی پانصد سال تاریخ سیاسی*

اروپا (آموزه های انقلاب). (بهاء الدین بازرگانی گیلانی، مترجم). تهران: کویر.

تیلی، چارلز. (۱۳۸۵). *از سیج تا انقلاب*. (علی مرشدی زاد، مترجم). تهران: پژوهشکده امام خمینی.

ثابتی، پرویز. (۱۳۹۰). *در دامگه حادثه: گفت و گویی با مدیر امنیت داخلی ساواک*. لس آنجلس: شرکت

کتاب.

خمینی، سیدروح الله. (۱۳۷۸). *صحیفۀ امام خمینی*. (ج ۲). (ج ۳). تهران: مؤسسۀ نشر آثار امام خمینی (ره).

دلدم، اسکندر. (۱۳۸۴). *خاطرات من و فرح پهلوی*. (ج ۱). تهران: به آفرین.

دبیا، فریده. (۱۳۸۲). *دخترم فرح*. (الله رئیس فیروز، مترجم). تهران: به آفرین.

راجی، پرویز. (۱۳۷۸). *خدمتگزار تخت طاووس*. (حسین ابوترابیان، مترجم). تهران: اطلاعات.

سولیوان، ویلیام. (۱۳۷۵). *مأموریت در ایران*. (محمود طلوعی، مترجم). تهران: علم.

سولیوان، ویلیام؛ پارسونز، آنتونی. (۱۳۷۳). *خاطرات دو سفیر: اسراری از سقوط شاه و نقش آمریکا و انگلیس در انقلاب ایران*. تهران: علم.

سیک، گری. (۱۳۸۴). *همه چیز فرومی ریزد*. (علی بختیاری زاده، مترجم). تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

شریف امامی، جعفر. (۱۳۸۷). *متن کامل خاطرات جعفر شریف امامی: نخست وزیر ایران (۱۳۳۹-۱۳۴۰ و ۱۳۵۷)*. تهران: صفحه سفید.

شوکران، ویلیام. (۱۳۸۱). *آخرین سفر شاه: سرنوشت یک متحد آمریکا*. (عبدالرضا هوشنگ مهدوی، مترجم). تهران: نیکان.

صمیمی، مینو. (۱۳۶۹). *پشت پرده تخت طاووس*. (حسین ابوترابیان، مترجم). تهران: اطلاعات.

طلوعی، محمود. (۱۳۷۳). *بازیگران عصر پهلوی: از فروغی تا فردوست*. (ج ۲). تهران: علم.

طلوعی، محمود. (۱۳۷۱). *داستان انقلاب*. (محمود طلوعی، مؤلف و مترجم). تهران: علم.

فردوست، حسین. (۱۳۷۰). *ظهور و سقوط سلطنت پهلوی: خاطرات ارتشبد سابق حسین فردوست*. تهران: اطلاعات.

فرمانفرمایان، ستاره. (۱۳۹۴). *دختر ایران*. (کیومرث پارسای، مترجم). تهران: سمیر.

کارتز، جیمی. (۱۳۹۴). *ایران و خاطرات جیمی کارتز*. (طیبه غفاری و ابراهیم ایران نژاد، مترجمان). تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

له دین، مایکل؛ لوئیس، ویلیام. (۱۴۰۰). *هزیمت یا شکست رسوای آمریکا در ایران*. (احمد سمعی گیلانی، مترجم). تهران: هرمس.

مدنی، سید جلال الدین. (۱۳۶۹). *تاریخ سیاسی معاصر ایران*. (ج ۲). تهران: جامعه مدرسین.

میلانی، عباس. (۱۳۹۲). *نگاهی به شاه*. کانادا: تورنتو: پرشین سپرکل.

هیكل، محمد حسنین. (۱۳۶۲). *ایران: روایتی که ناگفته ماند*. (حمید احمدی، مترجم). تهران: الهام.

یزدی، ابراهیم. (۱۳۸۶). *آخرین تلاش ها در آخرین روزها: مطالبی ناگفته پیرامون انقلاب اسلامی ایران*. تهران: قلم.

مقاله

«جنبش دانش آموزی در سال ۵۷ و جنایت رژیم شاه در ۱۳ آبان در دانشگاه تهران». (۱۴۰۳ آبان).

در سایت: <https://historydocuments.ir>

آدرس مستقیم مقاله: <https://B2n.ir/f46746>

سمیعی، محمد. (۱۳۹۷). «تحلیل چشم‌انداز سیاسی و راهبرد دوگانه شاه در مواجهه با انقلاب اسلامی».

پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، دوره ۸، ش ۲۶.

علی‌صوفی، علی‌رضا؛ ملایی توانی، علی‌رضا؛ غلام‌پور، میثم. (۱۳۹۳). «علت‌شناسی اعتصاب مطبوعات

در دوره دولت جعفر شریف‌امامی (مهر ۱۳۵۷) و جایگاه آن در روند شکل‌گیری انقلاب اسلامی».

پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، دوره ۴، ش ۱۳.

لعبت‌فرد، احمد؛ ظفری، طاهره. (۱۳۹۷). «بررسی پیامدهای واقعه هفده شهریور و تأثیر آن در روند پیروزی

انقلاب اسلامی». پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، دوره ۸، ش ۲۹.

ملایی توانی، علی‌رضا. (۱۳۷۷). «بررسی تحلیلی رویداد ۱۷ شهریور ۱۳۵۷». پژوهش‌نامه متین، دوره ۱،

شماره ۱.

پایان‌نامه

زنگنه، محمدکاظم. (۱۳۸۷). «نقش دولت شریف‌امامی در رویارویی با انقلاب اسلامی». (اسماعیل

حسن‌زاده و حسن‌حضرتی، راهنمایان). تهران: پژوهشکده امام‌خمينی (ره).

روزنامه

آسوشیتد پرس، ۸ سپتامبر ۱۹۷۸.

روزنامه آیندگان، ۵۷/۷/۱، شماره ۳۲۰۰، ص ۱۷.

روزنامه آیندگان، ۱۳۵۷/۷/۲۳.

روزنامه اطلاعات، ۲۵۳۷/۵/۲۹، شماره ۱۵۶۹۱، صص ۳-۴.

روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۶/۵، شماره ۱۵۶۹۶، ص ۱.

روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۶/۱۸.

روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۷/۱۰، ش ۱۵۷۲۵، ص ۲۳.

روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۷/۲۳.

روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۷/۷/۲۷، ش ۱۵۷۳۷، ص ۱۸.

روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۵۸/۴/۴، شماره ۱۵۸۸۸، ص ۳.

روزنامه خراسان، ۱۳۵۷/۶/۱، شماره ۸۴۷۸، ص ۵.

روزنامه دنیا، ۱۳۵۷/۱۰/۷.

روزنامه شرق، ۱۳۸۳/۰۲/۱۶.

روزنامه کیهان، ۱۳۵۷/۶/۱۴.

روزنامه کیهان، ۱۳۵۷/۶/۱۸، شماره ۱۳۲۳۹، ص ۱۲.

روزنامه کیهان، ۱۳۵۷/۷/۳، ص ۱۲.

خبرگزاری آلمان، ۸ سپتامبر ۱۹۷۸.

منابع لاتین

Tilly, Charles. (1978). *From Mobilization To Revolution*. Reading, massachusetts: Addison-wesley publishing Company.

English Translation of References

Documents

Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolution Documents Center):

Retrieval numbers: 499, 96 ص, 12085; 15 ص, 2555; 7 ص, 884; 41 ص.

“*Asnād-e Dāyere-ye Ettelā’āt-e Šahr-bāni-ye Kermān*” (Kerman City Intelligence Department documents): 1357/7/24 SH / 16 October 1978 AD, retrieval no. 37/15/50. [In Persian]

Sāvāk Documents

“*Asnād-e lāne-ye jāsusi-ye Āmrikā*” (American spy nest documents) (vols. 9 & 11). (1379/2000). Tehran: Mo’assese-ye Farhangi Honari-ye Jahān. [In Persian]

“*Enqelāb-e Eslāmi be ravāyat-e asnād-e Sāvāk*” (Islamic revolution according to SAVAK documents) (vol. 11). (1381/2002). Tehran: Markaz-e Barresi-ye Asnād-e Tārixi-ye Vezārat-e Ettelā’āt (The Center of Historical Documents Survey). [In Persian]

“*Enqelāb-e Eslāmi be ravāyat-e asnād-e Sāvāk*” (Islamic revolution according to SAVAK documents) (vol. 14). (1383/2004). Tehran: Markaz-e Barresi-ye Asnād-e Tārixi-ye Vezārat-e Ettelā’āt (The Center of Historical Documents Survey). [In Persian]

Markaz-e Asnād-e Riāsat-e Jomhuri-ye Eslāmi-ye Irān (Mārjā) (Office of Presidential Documents). (1396/2017). “*Asnādi az dowlat-e Šarif Emāmi: Panjom-e Šahrivar tā čahārdahom-e Ābān-e 1357*” (Documents from the Sharif-e-Imami

- government: 5th of Shahrivar to 14th of Aban 1357 SH / 27th of August to 5th of November 1978). Edited by Sajjad Raei et al. Tehran: Jomhur-e Irān (Affiliated with Markaz-e Pažuheš va Asnād-e Riyāsat-Jomhuri. [In Persian]
- Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolution Documents Center). (1378/1999). *“Enqelāb-e Irān be revāyat-e Rādiyo Bi Bi Si”* (The Iranian Revolution according to BBC Radio). Abd al-Reza (Houshang) Mahdavi. Tehran: Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolution Documents Center). [In Persian]
- Markaz-e Barresi-ye Asnād-e Tārixi-ye Vezārat-e Ettelā’āt (The Center of Historical Documents Survey). (1385/2006). *“Ja’far-e Šarif Emāmi”* (Jafar Sharif Emami). Tehran: Markaz-e Barresi-ye Asnād-e Tārixi-ye Vezārat-e Ettelā’āt (The Center of Historical Documents Survey). [In Persian]
- Markaz-e Barresi-ye Asnād-e Tārixi-ye Vezārat-e Ettelā’āt (The Center of Historical Documents Survey). (1389/2010). *“Rejāl-e ‘asr-e Pahlavi be revāyat-e asnād-e Sāvāk, jeld-e 17: Ja’far-e Šarif Emāmi”* (Prominent men of the Pahlavi era according to Savak documents, vol. 17: Jafar Sharif Emami). Tehran: Markaz-e Barresi-ye Asnād-e Tārixi-ye Vezārat-e Ettelā’āt (The Center of Historical Documents Survey). [In Persian]
- Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolution Documents Center). (1378/1999). *“Tasmim-e šum: Mašruh-e mozākerāt-e amniyat-e melli va hey’at-e dowlāt dar 1357/6/16 SH”* (The ominous decision: The details of the national security negotiations and the government delegation on 1357/6/16 SH / 7 September 1978 AD). Tehran: Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolution Documents Center). [In Persian]
- “Surat-e Mozākerāt-e Majles-e Šorā-ye melli”* (Minutes of the National Assembly), 24th term, 25 Mehr 1357 SH / 17 October 1978 AD, session 190. [In Persian]
- “Surat-e Mozākerāt-e Majles-e Šorā-ye melli” (Minutes of the National Assembly). (1357/1978). *“Mašruh-e mozākerāt-e Šorā-ye Amniyat-e melli 1357/6/18 SH”* (Details of the National Security Council’s deliberations on 1357/6/18 SH / 9 September 1978). Tehran: Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolution Documents Center). [In Persian]

Books

- Amini, Iraj. (1388/2009). *“Bar bāl-e bohrān: Zendeḡi-ye siāsi-ye Ali Amini”* (Ali Amini’s political life). Tehran: Māhi. [In Persian]
- Amouzgar, Jahangir. (1375/1996). *“Farāz o forud-e dudmān-e Pahlavi”* (The rise and fall of the Pahlavi dynasty). Translated by Ardeshir Lotfian. Tehran: Markaz-e Tarjomeh va Našr-e Ketāb. [In Persian]
- Bakhtiar, Shapour. (1394/2015). *“Si-yo-haft ruz az si-yo-haft sāl”* (Thirty-seven days out of thirty-seven years). Compiled by holamreza Nazari. Tehran: Afrā Torbat. [In Persian]
- Brzezinski, Zbigniew; Thomson, Scott; Levanten, Paul. (1363/1984). *“Soqut-e 84”* (The crash of 84). Translated by Mohsen Pegah. Tehran: Haftah. [In Persian]
- Carter, Jimmy. (1394/2015). *“Irān va xāterāt-e Jimi Kārter”* (Keeping faith: Memoirs of a president). Translated by Tayyebah Ghaffari & Ebrahim Irannejad. Tehran: Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolution Documents Center). [In Persian]
- Deldam, Eskandar. (1384/2005). *“Xāterāt-e man o Farah-e Pahlavi”* (Memories of me and Farah Pahlavi) (vol. 1). Tehran: Behāfarin. [In Persian]
- Diba, Farideh. (1382/2003). *“Doxtaram Farah”* (My daughter Farah). Translated by Elaheh Raees Firouz. Tehran: Behāfarin. [In Persian]
- Fardoust, Hossein. (1370/1991). *“Zohur va soqut-e saltanat-e Pahlavi; Xāterāt-e Artešbod-e Sābeq Hossein-e Fardoust”* (The rise and fall of Pahlavid dynasty). Tehran: Ettela’āt. [In Persian]
- Farmanfarmayian, Sattareh. (1394/2015). *“Doxtar-e Irān”* (Daughter of Persia: A woman’s journey from her father’s harem through the Islamic Revolution). Translated by Kioumars Parsay. Tehrān: Samir. [In Persian]
- Haykal, Muhammad Hasanayn. (1362/1983). *“Irān: Revāyati ke nāgoftah mād”* (Iran: The untold story). Translated by Hamid Ahmadi. Tehran: Elham. [In Persian]
- Khomeini, Seyyed Rouhollah. (1378/1999). *“Sahife-ye Emām”* (Sahifeh-ye Imam: An anthology of Imam Khomeini’s Speeches, messages, interviews, decrees, religious

- permissions, and letters) (vols. 2 & 3). Tehran: Mo'assese-ye Tanzim va Našr-e Āsār-e Emām Xomeini (The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works). [In Persian]
- Ledeen, Michael; & Lewis, William. (1400/2021). *"Hazimat yā šekašt-e rosvā-ye Āmrikā dar Irān"* (Debate, the American failure in Iran). Translated by Ahmad Samiei (Gilani). Tehran: Hermes. [In Persian]
- Madani, Seyyed Jalal Al-Din. (1369/1990). *"Tārix-e siyāsi-ye mo'āser-e Irān"* (Contemporary political history of Iran) (vol. 2). Tehran: Jāme'e-ye Modarresin. [In Persian]
- Milani, Abbas. (1392/2013). *"Negāhi be Šāh"* (A look at the Shah). Toronto: Persian Circle. [In Persian]
- Parhām, Sirous. (1360/1981). *"Enqelāb-e Irān va mabāni-ye rahbari-ye Emām Xomeini"* (The Iranian revolution and the foundations of Imam Khomeini's leadership). Tehran: [n. p.]. [In Persian]
- Parsons, Anthony. (1363/1984). *"Qorur va soqut"* (The pride and the fall; Iran 1974 - 1979). Translated by Hasan Pasha Sharifi. Tehran: Rāh-e no. [In Persian]
- Sabeti, Parviz. (1390/2011). *"Dar dāmgah-e hādeseh: Goft-o-gu-yi bā modir-e am-niyat-e dāxeli-ye Sāvāk"* (A conversation with the internal security director of SAVAK). Los Angeles: Šerkat-e Ketāb. [In Persian]
- Raji, Parvez. (1378/1999). *"Xedmat-gozār-e Taxt-e Tāvus"* (In the service of the Peacock Throne: The diaries of the Shahs last ambassador to London). Translated by Hossein Abutorabian. Tehran: Ettelā'āt. [In Persian]
- Samimi, Minou. (1369/1990). *"Pošt-e parde-ye Taxt-e Tāvus"* (Behind the peacock throne). Translated by Hossein Abutorabian. Tehran: Ettelā'āt. [In Persian]
- Sharif Emami, Jafar. (1387/2008). *"Matn-e kāmel-e xāterāt-e Ja'far-e Šarif Emāmi: Noxošt-vazir-e Irān 1339, 1340, 1357"* (Memories of Jafar Sharif – Emami, prime minister of Iran). Tehran: Safhe-ye Sefid. [In Persian]
- Shawcross, William. (1381/2002). *"Āxarin safar-e Šāh: Sarnevešt-e yek mottahed-e Āmrikā"* (The shah's last ride: The fate of an ally). Translated by Abdulreza Hoshang Mahdavi. Tehran: Nikān. [In Persian]

- Sick, Gary. (1384/2005). *"Hameh čiz foru mirizad"* (All fall down). Translated by Ali Bakhtiarizadeh. Tehran: Markaz-e Asnād-e Enqelāb-e Eslāmi (Marāsān) (Islamic Revolution Documents Center). [In Persian]
- Stempel, John D. (1377/1998). *"Darun-e enqelāb-e Irān"* (Inside the Iranian revolution). Translated by Manouchehr Shojaei. Tehran: Rasā. [In Persian]
- Sullivan, William. (1375/1996). *"Ma'muriyat dar Irān"* (Mission to Iran). Translated by Mahmoud Tolouei. Tehran: 'Elm. [In Persian]
- Sullivan, William; & Parsons, Anthony. (1373/1994). *"Xāterāt-e do safir: Asrāri az soqut-e Šāh va naqš-e Āmrīkā va Engelīs dar enqelāb-e Irān"* (Memoirs of two ambassadors William Sullivan and Anthony Parsons). Translated by Mahmoud Tolouei. Tehran: 'Elm. [In Persian]
- Tolouei, Mahmoud. (1373/1994). *"Bāzīgārān-e 'asr-e Pahlavi: Az Foruqi tā Fardust"* (Actors of the Pahlavi era: From Foroughi to Fardoust) (vol. 2). Tehran: 'Elm. [In Persian]
- Tolouei, Mahmoud. (1371/1991). *"Dāstān-e enqelāb"* (The story of the revolution). Compiled & translated by Mahmoud Tolouei. Tehran: 'Elm. [In Persian]
- Tilly, Charles. (1385/2006). *"Az basij tā enqelāb"* (From mobilization to revolution). Translated by Ali Morshedizad. Tehran: Pažuheškade-ye Emām Xomeini (Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution). [In Persian]
- Tilly, Charles. (1383/2004). *"Enqelāb-hā-ye Orupāyi az 1492 tā 1992: Barresi-ye tahlili-ye pānsad sāl tārix-e siyāsi-ye Orupā (āmuze-hā-ye enqelāb)"* (European revolutions, 1492 - 1992). Translated by Baha al-Din Bazargani Gilani. Tehran: Kavir. [In Persian]
- Tilly, Charles. (1978). From mobilization to revolution. Reading, massachusetts: Addison-wesley publishing Company.
- Yazdi, Ebrahim. (1386/2007). *"Āxarin talālš-hā dar āxarin ruz-hā: Matālebi nāgoftēh pirāmun-e enqelāb-e eslāmi-ye Irān"* (Final attempts in last days). Tehran: Qalam. [In Persian]

Articles

Ali Soufi, Alireza; Mollayi Tavani, Alireza; & Gholampour, Meisam. (1393/2014). "Ellat-šenāsi-ye e'tesāb-e matbu'āt dar dowre-ye dowlat-e Ja'far-e Šarif Emāmi (Mehre-1357) va jāygāh-e ān dar ravand-e šekl-giri-ye enqelāb-e eslāmi" (Etiology of the Iranians press strike at the time of the Jaafar Sharifemami government and its place in the process of formation of the Islamic Revolution). *Pažuheš-nāme-ye Enqelāb-e Eslāmi* (A Quarterly Scientific – Research Journal on Islamic Revolution), 4(13). [In Persian]

"*Jonbeš-e dānešāmuži dar sāl-e 57 va jenāyat-e režim-e Šāh dar 13 Ābān dar dānešgāh-e Tehrān*" (The student movement in 1357 SH / 1978 AD and the crime of the Shah's regime on November 4th at the University of Tehran). (12 Ābān 1403 / 2 November 2024). Retrieved from <https://historydocuments.ir>. Article direct link: <https://B2n.ir/f46746>. [In Persian]

Lobatfard, Ahmad; & Zafari, Tahereh. (1397/2018). "Barresi-ye peyāmad-hā-ye vāqe'e-ye hefdah-e Šahrivar va ta'sir-e ān dar ravand-e piruzi-ye enqelāb-e eslāmi" (Investigating the consequences of the seventh of Shahrivar event and its impact on the trend of the Islamic Revolution). *Pažuheš-nāme-ye Enqelāb-e Eslāmi* (A Quarterly Scientific – Research Journal on Islamic Revolution), 8(29). [In Persian]

Mollayi Tavani, Alireza. (1377/1998). "Barresi-ye tahlili-ye ruydād-e hefdah-e Šahrivar 1357" (Analytical review of the event of September 8th, 1978). *Pažuheš-nāme-ye Matin (Matin)*, 1(1). [In Persian]

Samiei, Mohammad. (1397/2018). "Tahlil-e češm-andāz-e siyāsi va rāhbord-e do-gāne-ye Šāh dar movājeheh bā enqelāb-e eslāmi" (Analysing the Shah's dual strategy in confrontation to the Islamic Revolution). *Pažuheš-nāme-ye Enqelāb-e Eslāmi* (A Quarterly Scientific – Research Journal on Islamic Revolution), 8(26). [In Persian]

Dissertations

Zanganeh, Mohammad Kazem. (1387/2008). "*Naqš-e dowlat-e Šarif Emāmi dar ruyārui bā enqelāb-e eslāmi*" (The role of the Sharif Imami government in

confronting the Islamic revolution). Supervised by Esmaeel Hasanzadeh & Hasan Hazrati. Tehran: Pažuheškade-ye Emām Xomeini (Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution). [In Persian]

Newspapers

Associated Press, 8 Sptember 1978.

Ruznāme-ye *Āyandegān*, 57/7/1 SH / 23 September 1978 AD, issue 3200, p. 17. [In Persian]

Ruznāme-ye *Āyandegān*, 1357/7/23 SH / 15 October 1978 AD. [In Persian]

Ruznāme-ye *Ettelā'āt*, 2537/5/29 SH / 20 August 1958 AD, issue 15691, p. 3-4. [In Persian]

Ruznāme-ye *Ettelā'āt*, 1357/6/5 SH / 27 August 1978 AD, issue 15696, p. 1. [In Persian]

Ruznāme-ye *Ettelā'āt*, 1357/6/18 SH / 9 September 1978 AD. [In Persian]

Ruznāme-ye *Ettelā'āt*, 1357/07/10 SH / 2 October 1078 AD, issue 15725, p. 23. [In Persian]

Ruznāme-ye *Ettelā'āt*, 1357/7/23 SH / 15 October 1978 AD. [In Persian]

Ruznāme-ye *Ettelā'āt*, 1357/7/27 SH / 19 October 1978 AD, issue 15737, p. 18. [In Persian]

Ruznāme-ye Jomhuri-ye Eslāmi, 1358/4/4 SH / 25 June 1979 AD, issue 15888, p. 3. [In Persian]

Ruznāme-ye *Xorāsān*, 1357/6/1 SH / 23 August 1978 AD, issue 8478, p. 5. [In Persian]

Ruznāme-ye *Donyā*, 1357/10/7 SH / 28 December 1978 AD. [In Persian]

Ruznāme-ye Šarq, 1383/2/16 SH / 5 May 2004 AD. [In Persian]

Ruznāme-ye *Keyhān*, 1357/6/14 SH / 5 September 1978 AD. [In Persian]

Ruznāme-ye *Keyhān*, 1357/6/18 SH / 9 September 1978 AD, issue 13239, p. 12. [In Persian]

Ruznāme-ye *Keyhān*, 1357/7/3 SH / 25 September 1978 AD, p. 12. [In Persian]

Xabar-gozāri-ye *Ālmān*, 8 September 1978.

